

dopovedali »novi oblasti«, kakor nismo še nobeni doslej, da je zgodovina psihiatrije zgodovina humanizma. In nazadnje: moja muza je spet noseča, letos bo pri založbi Lipa izšla moja knjiga: V znamenju lipicanca (variacije na temo onstran). Sem za življenje, abortus in kontracepcija sta izmislek človekove samozagledanosti.

Taras
Kermauner

Kultura med naturo in Bogom

Ko slišimo besedo kultura, si – nestrokovnjaki – ponavadi predstavljamo območje, panogo, dejavnost, ki je omejeno, stroko, panogo; nekaj, kar je predvsem umetnost, literatura, glasba, likovnost, ples, danes recimo tudi film. Pri filmu postajamo že negotovi. Po eni strani sodi film celo v umetnost; po drugi pa je filmska industrija že napol množično občilo, z eno nogo že v domeni televizije. TV

posveča kulturi le del svojega programa; ko predvaja opere, recenzije knjig in nekatere umetniške filme; drugi deli – za široko potrošnjo – sodijo prej med zabavo kot med kulturo. Pa imajo ekranizacije znamenitih oper z znamenitimi pevci ali znamenitih simfonij z znamenitimi dirigenti in solisti še kulturo kot glavni poudarek? Niso bolj družabni dogodki, visoko kultivirana zabava?

Kolikor vprašanj, toliko odgovorov. Kultura je vsekakor zelo negotovo, obsežno področje, ki se ga da glede na vidik presoje poljubno ožiti in širiti, definirati in pojmovati.

V današnjem predavanju nimam ambicije podajati različne definicije kulture, seznanjati s strokovno filozofskim vidikom kulture; to bi, da bi bilo razumljivo, zahtevalo od poslušalcev obilo predznanja in precej časa, če ne bi hotelo biti le zunanje ponavljanje pozunanjenih besed. Poskušal bom narediti pomen, naravo, bistvo kulture dostopnejše; ga nepoznavalcu osmisliti.

Pred nekaj leti je izdal Jože Pučnik knjigo *Družba, tehnologija in kultura*; v njej opredeljuje kulturo v visoko sofisticiranem, filozofsko znanstvenem jeziku kot proizvodnjo pomenov. Kaj je proizvodnja, še nekako vemo, čeprav je očitno, da ne gre za materialno proizvodnjo, duhovna proizvodnja pa je zamotana reč; a kaj to pomeni? Na kakšne pomeni misli avtor? – Podobnih – različnih – definicij kulture je vse polno. A da bi posamezno od njih razumeli, se moramo seznaniti podrobno s celotno teorijo, ki utemeljuje, razlaga, pojasnjuje kratko začetno definicijo. Za to nimamo časa. Naravi kulture – seveda v okviru mojega pojmovanja kulture – se bomo poskušali približati drugače.

1

Ena najbolj pogostih, navidez razumljivih, v tradiciji evropske misli znanih ločevanj – ločevanje dvojega kot različnega pa je pogoj definiranja

– je razlika med kulturo in naravo. Kot da ves svet razpada na dve poluti: na kulturo in na naravo. Kar je kultura, ni narava; in narobe. Kultura sicer predpostavlja naravo; recimo umetnik mora imeti telo, da živi, roko, da piše ali riše, strasti, da jih izraža; vse telesno je naravno. Ne velja pa isto za naravo. Ta ne predpostavlja kulture, saj vemo, da je bila narava pred nastankom človeka, kamnine pred nastankom življenja; kamnom pa ne moremo pripisati značilnosti kulturnega.

Ali pač? V nekem posebnem pomenu pač, če je bistvo kulture v veri. Tak pomen je mogoč, ker je v pluralni družbi, posebno pa v hipermodernej in ali postmodernej, kakor hočete, dovoljen vsak pomen, dovoljena vsaka razlaga, vsaka definicija in pogled, saj niti ni več nujno, da je koherentna (po najbolj skrajnih današnjih teorijah znanosti, uma). S stališča znanosti je trditev, ki jo bom podal, ena mogočih hipotez, s stališča vere pa je globlja resnica, ki seveda ni znanstvene narave. Ali ni za tistega, ki veruje v razodetega osebnega transcendentnega Boga, recimo v krščanskega, Bog pred naravo, s tem tudi pred kulturo, saj je stvarnik vsega, kar je? Pred stvarjenjem je bil le On in nič razen Njega.

Za neverujočega, ki pa ni bojevit ateist liberalnega tipa iz 19. stoletja (tedaj so namreč postavljali Um – Znanost – na mesto krščanskega Boga), je Bog ena od validnih umskih hipotez. Kot tak sodi Bog v območje kulture, saj ga – kot hipotezo, vrednoto, smisel, ljubezen, najvišjo bit itn. – ustvarja človek v svojem kulturnem (filozofsko teološkem produkcijskem) delovanju. Za verujočega, ki je obenem tudi mislec, pa Bog ni le hipoteza; Bog ni le psihološka (čustvena, miselna) vsebina njegovega uma ali duševnosti zanj. Zanj je bitnost, resnica, ki jo Sveto pismo podaja kot prvo, najvišjo resnico, vir vsega, a tudi cilj vsega. Je tista oseba, iz katere vse poteka, a se vanjo vse vrača. Torej se vanjo vračata tudi narava in kultura.

Narava in kultura sta se v teku tosvetnega časa ločili. (Recimo zelo vidno v grški filozofiji, pri Spinozi, v nemški klasični filozofiji, posebej pri Heglu.) A sta se hoteli naenkrat spet združiti, spojiti v eno (pri Fichteju, tudi pri Spinozi), vendar zaman. Nenehoma se skušata spojiti, saj človek doživlja njuno ločenost (ne le razločenost) kot kazen, kot prekletstvo, kot notranji razcep. (Najmodernejšje takšno spajanje ni več marksizem, ampak ekologizem: iskanje ubranosti med obema, vračanje podivjane kulture, ki je postala že antikultura, onesnažujoča tehnika, v naročje blage nature.) Eni in enkrat mislijo, da se je usklajevanje obeh polut posrečilo, ali verjejo, da se bo posrečilo, drugi in drugič o tem dvomijo, saj vidijo strašne posledice osamosvojenosti kulture in zapuščenosti narave.

2

Na koga apelira, koga jemlje v misel ekologizem? (Ostanimo pri ekologizmu, ker je današnjemu mlademu človeku najdostopnejši, saj ga propagirajo množična občila in je izrazit del današnje splošno javne ideološke publicitete.) Naravo ali kulturo? Obe, bomo rekli. Naravo skuša očistiti tistih dodatkov, ki jih je vanjo vnesla industrija. Ker je industrizem ena od posledic na določen način razvijajoče se – in razumevajoče se – kulture, je po prepričanju ekologizem treba industrijo spremeniti: prilagoditi jo vrednostim, ki jih ima človek vsaj za enako pomembne, kot je materialna proizvodnja, ali celo za pomembnejše. Te vrednosti so del kulture. So del vrednostnega sistema, ki ga mora imeti vsak posameznik, da preživi, da se

orientira, da se razume, da ohrani svojo psihično identiteto. Glede na svojo vrednostni sistem človek presoja sebe, svoja dejanja in misli, a tudi okolje. Nase in na okolje – na vse – nenehoma polaga mrežo na določen način strukturiranih pojmov–vrednot–orientirov.

Ekologizem gleda na industrijo (posebno tisto klasičnega tipa iz 19. stoletja, bazično, enostavno, a tako, ki porabi veliko energije, proizvaja mnogo stranskih efektov in z njimi ne le troši energijo, pač pa uničuje okolje) kot na človekovo dejavnost, kot na usmeritev, ki se ni povsem – ali pa sploh ne – posrečila; ki ni izpolnila, kar je obetala ali kar smo od nje pričakovali: večjo blagovno in eksistencialno vrednost, ki bo slabe človekove razmere linearno spreminjala v dobre. Skazalo se je, da prinaša industrija mnogo koristnega, a tudi mnogo škodljivega. Ne le da troši preveč rudnin, tako da jih bo zmanjkalo, ampak proizvaja tudi neznošen hrup, umazanijo, snovi, ki človeku škodujejo ali ga motijo. Da je torej dvoumna. Da je idealni projekt industrizma po eni strani uspel, po drugi pa človeško stanje poslabšal.

Projekt industrizma je treba torej popraviti. S čim? Glede na vrednostne cilje – čist zrak, manjša uporaba energije, manjše izločanje nezaželenih snovi itn. – je mogoče doseči ustrežnejšo industrijo le z večjo racionalizacijo sveta, s še večjim vplivom znanosti na okolje; seveda takšne znanosti, ki bo upoštevala kvaliteto namesto kvantiteto oz. bo razvijala nove kvalitete, ki ne bodo več toliko gmotne, ampak duševne, intimne, kulturne. Trudimo se vrniti v svet kulturne vrednote namesto le industrijskih, tehničnih. Nova – najvišja – tehnika naj bi bila pod nadzorstvom kulture, ne pa, kot je kritično opazalo že 19. stoletje, da se je kultura začela reducirati na tehniko, na tehnologijo, na znanost, ta znanost pa je le sredstvo v rokah človekove želje po osvojitvi sveta, po zavladanju nad svetom; in izhaja iz tega, ker se je – in od tedaj, ko se je človek sam začel razumevati kot bog; ker se je razglasil za boga.

3

Vse tri ideološke smeri, iz katerih sledi samopobožanstvenje človeka, so se razvile v 19. stoletju kot liberalizem, marksizem, nacionalizem s podaljškom v fašizmu. Vse tri so postavile za novega boga človeka, tega pa so razumele kot pristno naturo. Liberalizem govori o naravnih človekovih potrebah po svobodi, Marx po produkciji, Nietzsche po samopotrjevanju; v neki točki se vse poistijo. Važno pa je, da je človek v njihovem duhu pojmovan kot narava; zato kot samoproizvodnja idej in blaga. Kultura kot okvir, v katerem se proizvodnja snuje in širi, je v tem kontekstu le podaljšana narava; le narava, ki ni več slepo naključna, ampak samoobvladana skoz najvišje naravno bitje, ki je človek; samousmerjevana, samonadzorljiva. Kot taka je postala – skoz človeka – bog.

Tem trem ideologijam krščanski – razodeti, osebni, transcendentni – Bog ni več potreben, kajti prepričane so, da je končno postal človek sam sposoben – dovolj močen –, da (pre)ustvarja svet v okviru same narave, a pri tem iznajduje nove predmete, kakršnih še brezumna, še predumna, še predkulturna narava ni zmogla ustvariti; in da bo ob tem človek ustvaril na zemlji tudi takšno družbo, ki bo ustrezala njegovim potrebam po svobodi, samopotrjevanju, enakosti, vsakršni samozadovoljitvi. Da svet ne bo več tragičen, podložen naključjem slepe usode. Da zato ni več potrebna prazna

vera v umnega Boga, ki iz ljubezni človeka odrešuje pred zlom narave usode in mu milostno pripravlja zveličanje – srečo – v onkrajnem nadnaravnem svetu; tega – naravo pa prepušča izničanju (morda celo samoizničanju kot novi definiciji hudiča).

Na liniji teh treh ideologij, ki še zmerom v precejšnji meri opredeljujejo sodobno zahodno zavest, je postal – sam sebe razume – človek (ki je uknil Boga, ter se namestil na njegovo mesto) najvišja oblika kulture, uma, vrednosti, saj je cilj sam sebi, koren samega sebe in realizacija svojih potreb – želj – sanj. Ves svet je postal kultura. Ves svet je človek sam: samouresničevanje človeka. Tako nekako je razmišljal že Hegel.

Obenem pa je postal človek najmočnejša narava. Ni se odpovedal sebi kot naravi, ko se mora – vsaj omejiti – kristjan, ki išče rešitev v nadnaravi. To, da bi se človeku posrečilo uresničiti omenjeni načrt, bi bilo mogoče le v primeru, da načrt ni le hipoteza – nazadnje irealnost, izmišljotina – uma, kulture v njeni projektivno miselni razsežnosti, ampak da bi bil kot udejanjen otipljivo stvaren; ali z drugo besedo: naraven; da bi se udejanil kot narava, fizično, kot izvršeno dejstvo. Tedaj pa niti noben projekt ne bi bil več potreben. Kultura (bi) bo – v točki omega tega milenarizma, paradiža na zemlji – služila le vzdrževanju doseženega rajskega, vse potrebe zadovoljujočega stanja. Le kot reprodukcija.

4.

Takšni hiliastično utopični projekti se pojavljajo kar naprej. Odgovarjajo na dejstvo, da je naravni človek protisloven, razcepljen, preganjan, ogrožen, nesrečen človek. A da je prav tak tudi kultivirani človek, le da se ta povrh vsega zaveda lastne protislovnosti in razcepljenosti, naključnosti in nesmiselnosti, v zadnji konsekvenci minljivosti in ničnosti. Ker pa človek brez smisla ne more (ob)živeti...

Kultura proizvaja ne le nešteto pomenov, ampak – tega ateist Pučnik ne priznava – tudi smisel. Vendar smisla ne proizvaja vsaka kultura, vsako samorazumevanje in praksa kulture. Ateistični modeli se zadovoljujejo le s produkcijo trenutnih samoutemeljevanj, vrednot, projektov; le s sprotnim reševanjem tehnoloških problemov, ki jih postavlja pred človeka nepredvidljivo, zmerom kot novo odkrivajoče se okolje. Po sistemski teoriji je pač treba ohraniti sistem – njegovo identiteto (recimo, da je sistem kultura in okolje natura) –, to pa počne sistem s svojo prilagodljivostjo, z nenehnim spreminjanjem kulturnih parametrov, ki tako učinkovito sledijo naključnostim – singularizaciji, kontingenci – narave, ki jo najmodernejša znanost oz. filozofija znanosti razume kot kaotičen splet naključij, v katerem je zakon le povprečna mera po verjetnostnem računu.

Sam mislim, da je takšno razumevanje kulture in smisla le aktivizem – momentanizem –, ki izhaja iz liberalizma in predpostavlja človeka kot bitje, ki se mora v svetu – v okolju kot sistem – uveljaviti, potrditi, zadostiti lastnim potrebam in željam. Oboje – sistem in okolje – se vrti v krogu kakor življenje in smrt, pomlad in zima, bit in nič, smisel in nesmisel. Po tej poti do absolutnosti – do Smisla –, h kateremu človek neogibno teži in je brez njega izgubljen, ni mogoče priti. Ostajamo v domeni relativizma, nenehnega razraščanja proizvodnje pomenov, a tudi reduciranja te proizvodnje v časih – mentalne in eksistencialne – krize.

5.

Drugače pa je, če se postavimo na stališče krščanstva in njegove filozofije-teologije.

Če je Bog stvarnik vsega, ob tem pa še odrešenik zablodelega človeka, je najprej že sama narava njegovo delo, nato pa tudi človek. Bog sam se je – v svoji drugi božji osebi – učlovečil, kar pomeni, da je navzel obliko naravnega – umrljivo, trpeče itn. telo – in kulturnega: rojen je bil v določeno kulturno nacionalno sredino, govoril določen jezik, mislil znotraj določenega kulturnega vzorca itn. – vse tako, kot drugi ljudje. Celó sporočilo, ki ga je prinesel na svet, je oblikovano v določeni kulturni tradiciji in je navzelo – tudi kot krščanske Cerkve – določene materialne (organizacijske, časovne, institucionalne, celo politične) oblike, ki združujejo naravno in kulturno.

Narava in človek sta sicer – po razumevanju krščanstva – odpadla od Boga oz. krenila na napačno pot. Nasvet hudiča kače, satana itn. – je bil prav ta, da naj postane človek sam stvarnik sveta in sebe, sam bog. V pristanku na ta nasvet je dezorientacija človeka, z njim pa narave, ki jo je človekov padec potegnil za sabo. Oz. padli – kaotizirani, samoslepilom podvrženi – človek se je (je sam sebe, to je zahteval) tako spremenil, da doživlja, izkuša, prenaša naravo kot padlo, kot zlo, kot naključnostno kaotizirano, kot slepo usodnostno. Zdaj jo sam spreminja – popravlja – v duhu svojih idealizirajočih projektov, a nenehoma znova neuspešno. Neuspešno v temelju zato, ker so te idealizacije v službi samopobožanstvenja.

6.

Glede na to, iz kakšnega izhodišča izhajamo oz. po kakšnem globalnem merilu merimo, kakšen okvir predpostavljamo, razumemo kulturo na dva zelo različna načina: Prvič – znotraj humanizmov in antropocentrizmov – kot sredstvo (najbrž najvišje sredstvo) človekove emancipacije, suverenizacije, kot sredstvo, s katerim človek popravlja slabo naravo – okolja in sebe. Etika je v tem pogledu le odlikovana dejavnost kulture. Vendar je cilj, h kateremu tak človek stremi, oz. model, glede na katerega popravlja slabo naravo, njegov lastni projekt. Ker pa vemo, da se človek v zgodovini spreminja, se spreminjajo tudi njegovi projekti. Med sabo prihajajo – kot raznotere ideologije – v nenehne spore, celo v vojne. Da bi se v nečem temeljnem ti načrti uskladili, ateistični človek predpostavlja enotno človekovo naravo. Le da se ljudje ne morejo med sabo domeniti, kaj, kakšna – in predvsem: čigava – je ta narava. Ker je človek svoboden v opredeljevanju – razumevanju – sebe in sveta, podaja najrazličnejše relativne – minljive, začasne – razlage, modele, vrednote naravnega. Kar vse druží, je njihovo skupno izhodišče: da je človek svobodno, samo določujoče se bitje. To je dovolj za sprožanje aktivnosti, ne zadošča pa za dosego smisla. Tak človek je odprt, ampak v bojno in (v) smrtno.

Drugi način razumevanja kulture je krščanski. Tako kultura kot narava sta po krščanskem pojmovanju stvaritvi Boga. Ker pa ima človek znotraj narave – kozmosa – posebno mesto, ne le posebej odgovorno (kar bi ekologi še priznali), ampak posebno glede na njegov odnos do Boga (kar pa je že zunaj možnega razumevanja – vsaj zunajkrščanskih – ekologistov), ni

le stvaritev Boga, ampak tudi bitje, ki mu je Bog dal posebno nalogo: da ob Njem, kot Njegov otrok in podaljšek predeluje naravo in ustvarja kulturo; da preustvarja ves svet; da ga celo v marsikateri točki nanovo ustvarja. Bog je tudi zato postal človek, da bi pokazal, kako skoz človeka na poseben način deluje Bog; ne kot skoz vso naravo; ampak kot izvoljeno bitje, ki je sposobno slišati, naprej prenašati, učiti božjo besedo – zakon –, se po nji ravnanje; ki je toliko vredno, da se je sam Bog vanj učlovečil; ki mu je namenjeno odrešenje; za katero je sam Bog trpel in umrl – da je mera polna – od človeške roke.

Krščansko pojmovani človek ni bog, ki je odrinil transcendentnega, razodetega, osebnega Boga; ko je – bi – postal bog kot narava in avtonomna kultura. Je pa v krščansko pojmovanem človeku vendarle mnogo božjega; bistveno več božjega kot v (neo)poganskem pojmovanem človeku, saj je za tega bog le naravno – živalsko itn. – božanstvo, le Reč, čeprav oživljena in posvečena (svetost življenja), za krščansko vero pa je človek posebno mesto, ki je najvišja oblika narave, a obenem okvir – telo –, znotraj katerega se oglašča Bog tudi z besedo, samoreflektirano, direktno osebno. Najvišja oblika človekovega – krščansko pojmovanega – »pobožanstvenja« je kenozis, tj. človekova sposobnost, da sprejme vase čim več transcendentno osebnega in razodetega Boga; da mu da prostor; da govori Bog skozenj. Najvišjo obliko kenozis dosežejo svetniki, asketi, preroki. Čeprav danes drugače kot nekoč – manj direktno herojsko, bolj zapleteno. Vsaka oblika, v kateri se pojavlja Bog, je pogojena zgodovinsko, naravno, kulturno. Brez teh posredovanj Boga ne moremo dojemati.

7.

Koncilsko krščanstvo ni asketsko zoperkulturno, kot je bilo egiptovsko puščavniško – pogojeno po egipčansko vzhodnjaški tradiciji – prvih kristjanov. Je usklajeno z novoveško tradicijo človekove emancipacijskosti. Priznava relativno avtonomijo tosvetnih stvarnosti. Dolžnost kristjana razume kot delovanje v tem svetu, a z namenom, da tosvetno stvarnost – materialnost, kulturo, naravo – predeluje v imenu in duhu božje Besede. Pri tem kristjan veruje, da mu, ko izpolnjuje to poslanstvo, stoji ob strani Sveti Duh.

Koncilsko krščanstvo upošteva naravo kot pozitivno veliko bolj kot predvojno krščanstvo. Nadnaravo ne vidi kot zopernaravo, ampak kot osmislitev narave, naravo pa kot temelj nadnarave, ki je milost(na). Obenem polno upošteva kulturo. A ne le tisto, ki direktno izhaja iz krščanskega nauka. Tudi vse tiste smeri v kulturi, dejavnosti, panoge, plasti v nji, ki celo menijo, da so se oddaljile od Boga, da so samostojne, da Boga ne priznavajo več, ki se trudijo ustvariti povsem avtonomnega kulturnega – novega – človeka. To delajo in tako mislijo vse tri omenjene ideologije: marksizem, liberalizem, magizem.

Koncilsko krščanstvo teh ideologij in podobnih smeri sicer ne sprejema kot resnico, vidi pa v njih tudi marsikaj dobrega. Bodisi kot dobro – kot božje –, ki je pod zgolj človeškim le prikrito, deformirano, nepoznano; bodisi kot ne dobro, vendar takšno, da se ga da spremeniti v dobro, vzeti kot dobro. (To so vedeli že Judje.) Zmota in zlo lahko vzame kristjan kot izziv za dialog, za to, da se spozna; za to, da raztrga samovšečnost, v katero nenehoma zapada, če preveč samozadostno meni, da ravna prav (samosle-

pilo in celo greh pravičništva – samoljubje, napuh). Še radikalneje mišljeno: Bog človeka kaznuje, če se človek preveč vdaja napuhu. Točneje: človek sam sebe kaznuje, če se vda(ja) napuhu, saj začne tedaj del(ov)ati po svoje, ne po božji Besedi. Čeprav trdi – in je celo prepričan –, da dela po božjem naročilu, je Boga odrinil in se sam naredil za boga. (Celo znotraj Cerkve.) Ta možnost je ena najpogostejših in najslabših, saj je hinavska in celo dobronamerna. Vendar so dobronamerne skoraj vse. Celo komunistično fašistični, kaj šele naci(onali)stični zločini izhajajo iz dobrih namenov, iz težnje po – seveda po svoje razumljeni – pozitiviteti.

Bog dopušča, da se razraste zlo – kot je to dopustil v zgodbi o Jobu –, ker je človek posta(ja)l napuhjen. Zlo človeka kot trpljenje prej ko prej udari in osvesti. Tako se zlo proizvajajoči človek – po modelu *felix culpa* – vrne k božjemu, ker izkustveno, odznotraj, na sebi spozna svoj greh. Ali pa sporoča Bog svoje prave želje in korigirajoče nasvete ljudem, ki niso v njegovi Cerkvi, ker se je ta Cerkev preveč oddaljila od njegove Besede; ker se je preveč vdala tosvetnosti – napuhu; tudi kot politiška, klerikalna KC.

Bog torej dopušča tudi avtonomizacijo kulture, ki se ima za zunaj-božjo, in avtonomizacijo nature, ki jo ateistični človek razglaša za pravega boga. A to dopušča, da bi spodbudil zaspalega, preveč doktrinarnega, preveč vase zaupajočega, premalo tragičnost tega sveta upoštevajočega, preveč na to, da je moral celo Bog sam trpeti in umreti, biti nespoznan ali ga je komaj še kdo spoznal pozablajočega krščanskega oz. že le še malo krščanskega – razkristjanjajočega se – da bi ga soočil s spoznanjem, da človek ni Bog; da človek ne sme jemati božje moči oblasti v svoje roke, da se mora Bogu odpirati, ne pa v njegovem imenu zapovedovati, da mora bolj računati na milost kot na moč narave in kulture. Da je milost nad naravo in nad kulturo. Za milost se prosi; se je pa ne da ustvariti. Tudi kulturna vrednota postane šele tedaj, če jo da prej Bog.

Tudi Boga se da le sekundarno kreirati kot kulturno vrednoto. A tak Bog je le relativna – času primerna, epohalna – forma pravega božjega, ki pa ni človeška kreacija, ampak sporočilo pravega Boga človeku. Kot tako je božje absolutno, nepodvrženo času, okolju, minljivosti. V času in okolju ga razumemo in sprejemamo, a srčika božje Besede ostaja pred vsako kulturo in naravo. Visoka kultura – od judovstva, od krščanstva – naprej le omo-goča, da človek uvidi božjo (nad)naravo; da jo razloči od zgolj narave; da loči absolutno (odrešljivo) od prehodnega, ki je navsezadnje (za)padlo.